izvorni znanstveni članak / original scientific article
DOI: 10.61305/2303-7008.2023.11.2.27
Received:11.08.2023.
Accepted:22.09.2023.

MISAONOST ISLAMA U PRISTUPIMA ČEDOMILA VELJAČIĆA, NERKEZA SMAILAGIĆA I DANIELA BUČANA

Hilmo NEIMARLIJA
Fakultet islamskih nauka u Sarajevu
hilmo.neimarlija@gmail.com

ABSTRACT

U pristupima Čedomila Veljačića, Nerkeza Smailagića i Daniela Bučana, mišljenje je izvorno svojstvo života u islamu, obilježje njegove cjelovitosti. Muslimanski mislioci dijele temeljno duhovno zajedništvo, a klasična muslimanska misao je golemi kompleks ideja, metoda, dokaza, zamisli i rezultata što se razvijao na kur›anskom izvoru i u dijalogu sa velikim misaonim sistemima klasičnih kultura Istoka i Zapada.

Za predstavljanje u okvirima općenitosti islamska je misaonost odviše raznolika i razgranata, to je racionalnost živog religijskog izvora i neprekidnih tokova u unutarnjim i vanjskim komuniciranjima. S druge strane, Čedomil Veljačić, Nerkez Smailagić i Daniel Bučan su znanstvenici i mislioci čija djela imaju previše značenja, u samima sebi i u široj kulturnoj izražajnosti, za uvođenje u jedan okvir. Razmatranje je poduzeto, jer se u njihovim promišljanjima procesa i proizvoda klasičnog muslimanskog mišljenja pokazuje misaono sudioništvo prvog reda, sudioništvo koje dopušta povezane karakterizacije i za koje bi Nietzsche kazao da je sudioništvo iz duboka. Veljačić je uvjerljiv u misaonom povezivanju sa Suhraverdijem, i u povezivanju Suhraverdija sa Zaratuštrom na duhovnom Istoku, i sa Aristotelom na Zapadu; Smailagić je pouzdan u mišljenju opreka i suglasja između vjerskih planova Kur›ana, putova kretanja muslimanskih društava i stvaralačkih unutarnjih napetosti muslimanskih mislilaca klasičnog doba; Bučan je vjerodostojan u realiziranju grandioznog programa prevođenja i interpretiranja arapskih filozofskih djela koji je započeo

sa prvim postsrednjovjekovnim misliocem povijesti, sa Ibn Haldunom, i doveo ga, zasada, do posljednjeg iz reda najvećih graditelja teozofskog stapanja filozofije i teologije u svjetskoj misli, do Mula Sadra Širazija.

Ključne riječi: Čedomil Veljačić, Nerkez Smailagić, Danijel Bučan, Platon, Ibn Sina, Aristotel, al-Farabi, al-Gazali, Akvinski, Ibn Tufejl, Rousseau, Ibn Haldun, Hegel.

ABSTRACT

In the approaches of Čedomil Veljačić, Nerkez Smailagić and Daniel Bučan, thinking is the original property of life in Islam, a feature of its integrity. Muslim thinkers share a fundamental spiritual commonality, and classical Muslim thought is a vast complex of ideas, methods, proofs, ideas and results that developed on the Qur'anic source and in dialogue with the great thought systems of the classical cultures of the East and West.

Islamic thought is too diverse and branched to be presented in the framework of generality, it is the rationality of a living religious source and continuous flows in internal and external communications. On the other hand, Čedomil Veljačić, Nerkez Smailagić and Daniel Bučan are scientists and thinkers whose works have too much meaning, in themselves and in wider cultural expressiveness, to be included in one frame. The consideration was undertaken, because in their reflections on the processes and products of classical Muslim thought, thought participation of the first order is shown, a participation that allows connected characterizations and which Nietzsche would say is a participation from the deep. Veljačić is convincing in his thought connection with Suhraverdi, and in connecting Suhraverdi with Zarathustra in the spiritual East, and with Aristotle in the West; Smailagic is reliable in the opinion of contradictions and agreements between the religious plans of the Qur'an, the paths of movement of Muslim societies and the creative inner tensions of Muslim thinkers of the classical era; Bučan is credible in realizing the grandiose program of translating and interpreting Arabic philosophical works that began with the first post-medieval thinker of history, with Ibn Khaldun, and led him, so far, to the last of the greatest builders of the theosophical fusion of philosophy and theology in world thought, to Mullah Sadr Shirazi.

Keywords: Čedomil Veljačić, Nerkez Smailagić, Danijel Bučan, Plato, Ibn Sina, Aristotle, al-Farabi, al-Ghazali, Aquinas, Ibn Tufejl, Rousseau, Ibn Haldun, Hegel.

***

Intelektualni vidici islama u južnoslavenskim kulturnim prostorima obilježeni su doprinosima Čedomila Veljačića, Nerkeza Smailagića i Daniela Bučana. Premda različiti u sadržaju i naročito u opsegu, njihovi su prilozi u rasvjetljavanju izvornih i historijskih oblika islamske misaonosti za ove prostore djela otkrića i vjerodostojnog mišljenja, djela koja čine povijest filozofije i kulture. Nastajali su – kod Bučana još nastaju - na motivima osobnih misaonih predanosti, izvan institucionalnih radionica u kojima se proizvode djela školske znanosti i filozofije, ali na međusobno bliskim pretpostavkama istraživanja i interpretiranja misaone baštine islama. Odnos prema klasičnoj muslimanskoj misli, koja se izvorno razvijala kao reprezentativni izraz duhovnog života u islamu, a danas je fragmentirana i rasuta u teorijskom i faktičkom životnom iskustvu muslimana, u njima je uspostavljen sa znanjem i razumijevanjem klasičnog humanističkog stila, iz temeljnih proučavanja i u općeprihvatljivom jeziku intelektualnih komuniciranja.

Radovi Čedomila Veljačića, Nerkeza Smailagića i Daniela Bučana uključuju studije, rječnike pojmova i prijevode izvornih djela islamskog mišljenja i afirmiranih djela o islamskom mišljenju; kod Veljačića zajedno čine jednu knjigu, a kod Smailagića i Bučana zapremaju mnoge tomove i hiljade stranica teksta. Povezuje ih podudarnost misaonih pozicija i polaznih određenja u pristupima misaonim formama islama na širokim područjima historijskih znanja i filozofskog promišljanja; kod svakoga je odnos određen istraživačkom i mislilačkom otvorenošću prema izvornim izrazima i historijskim vezama i tokovima racionalnosti u islamu. Kod Veljačića i Bučana ta određenost je u znaku historije islamske filozofije, a kod Smailagića u znaku filozofije islamske povijesti i kulture, međutim, predstavljanje misaonog obilja duhovnog života u islamu ni kod jednog od njih nije podređeno dominantnoj interpretativnoj ulozi historijskih činilaca ili misaonih konstrukcija. Njihova djela odaju podudarnu utemeljenost pristupa na bitnim pretpostavkama vjerodostojnog misaonog odnosa, uvjerljive misaone komunikacije.

Jedna je pretpostavka da se u misaonom radu priznaje i uvažava,

neki bi rekli i da se voli, to što je po sebi ono što treba da se promišlja, da mu se dopusti da bude to što jeste. Ne može se misliti tobožnja pojava, takozvano djelo, isprazni faktum. Mišljenje misaone tvorevine je razumijevanje njezine misanosti iz njezina porijekla, iz rasvjetljenja njezina izvora. To istodobno znači da odnos prema misaonoj tvorevini ne može biti vanjski posao, ne može biti ni poput odnosa prema umjetničkoj tvorevini, koji mu je najbliži. Za pristup djelima umjetnosti nije neophodna sposobnost ili dar umjetničkog stvaranja; dovoljna je sposobnost ili dar gledanja. Za pristup aktima i proizvodima mišljenja potrebna je sposobnost ili dar mišljenja.

Druga je pretpostavka da se u promišljanju neke pojave njezina realnost verificira njezinom predodžbenom vrijednošću, a samo promišljanje legitimira obilježavanjem granica sopstvenog kretanja. To je karakteristični zahtjev moderne racionalnosti i ispunjava ga se tako što se pojavi koju se promišlja osigurava predodžbena vrijednost njezinim smještajem u historijskom vremenu i prostoru, ili barem u jednom od njih. A to znači da ni za misao nije dovoljno da bude to što jeste da bi se primila na znanje i razumijevanje kao takva; potrebno ju je moći misliti u širim procesima racionalnosti, u definiranim misaonim vezama opće historije ideja, znanja, mentaliteta, ili domisliti u jednoobraznoj pojedinačnosti nekog lokalnog znanja. Misaone forme i figure se tako, kao i sve drugo, saznaju i vrednuju položajem u procesu povijesti, koji je u vladajućem zapadnom poimanju jedinstven i nepovratan. Evropsku osnovu tog zahtjeva sugestivno je prikazao kasni Malraux kada je dušu Evrope poistovjetio sa okvirom, sa prozorom i iznalaženjem perspektive, i suprotstavio je umjetnosti Istoka i njezinim prizorima sa likovima bez pozadine, raspršenima u slobodi. Na evropsku ograničenost zahtjeva u historijskom proučavanjima književnosti i filozofija Istoka, napose muslimanskih književnosti i filozofije, jednako sugestivno ukazao je Jorge Luis Borges govoreći o osjećanju beskraja u djelima muslimanske književnosti i o filozofskim raspravama u kojima grčki filozofi raspravljaju s muslimanskim filozofima, a muslimanski filozofi s evropskim filozofima, sve istovremeno. Pozivajući se na lično iskustvo, Borges je ukazao na mogućnost da se prisutnost misli neposredno saznaje u raspravama Platona s Ibn Sinom, Aristotela s al-Farabijem, al-Gazalija s Akvinskim, Ibn Tufejla s Rousseauom, Ibn Halduna s Hegelom.

U pristupima Čedomila Veljačića, Nerkeza Smailagića i Daniela Bučana, mišljenje je izvorno svojstvo života u islamu, obilježje njegove cjelovitosti. Muslimanski mislioci dijele temeljno duhovno zajedništvo, a klasična muslimanska misao je golemi kompleks ideja, metoda, dokaza, zamisli i rezultata što se razvijao na kur›anskom izvoru i u dijalogu sa velikim misaonim sistemima klasičnih kultura Istoka i Zapada.

Sam tekst Kur›ana nije dovoljan da se razjasni povijesno mnoštvo putova i pravaca u kretanju muslimanskog mišljenja, da se pronikne u raznovrsnost koncepata i konceptualnih suprotstavljanja muslimanskih mislilaca, ali niko od njih nema dilema oko toga da je Kur›an prvi izvor islamske misaonosti, njezin inspirativni i tvorbeni temelj. Veljačić svodi islamsku kritiku ranijih religijskih tradicija na odbranu dostojanstva i dosljednosti ljudskog uma i navodima iz Kur›ana opravdava tvrdnju da u islamu nema mjesta borbi između vjere i znanja; Smailagić ustanovljava da je islamu svojstven duboki nagon za znanjem u njegovim praktičnim i duhovnim značenjima, razjašnjava ga religioznom potrebom i intencijom i temelje mu nalazi u kur›anskoj inspiraciji; Bučan tvrdi da je Kur›an prvo i osnovno izvorište spekulativnog mišljenja u islamu, da nijedan muslimanski mislilac ne dovodi u pitanje kur›anske istine, da se praktično cjelokupna misao u islamu, u svim svojim vidovima, razvijala prvenstveno iz nastojanja da se razumije i protumači kur›anski tekst.

Islamskoj misli Veljačić, Smailagić i Bučan pristupaju s mislilačkom otvorenošću za povezano rasvjetljavanje njezina izvora i njezinih tokova i pritoka, za usaglašenost njezina izvornog promišljanja i historijskog interpretiranja. U primarnim vidicima njihovih pristupa su misaoni prodori i misaono zajedništvo muslimanskih mislilaca, rast i grananje klasičnog islamskog mišljenja u unutarnjim vezama i vanjskim korelacijama. Strani su im apriorni muslimanski i zapadni stavovi o islamskoj filozofiji i uopće racionalnosti u islamu i ne uzimaju ih u razmatranje ni kao negativne vrijednosti. Ignoriranje upućuje na isključivanje tih stavova, zato što u njima nema misli. Nasuprot tim odnosima bez misaonog odnošenja, rad na klasičnoj muslimanskoj misli oni poduzimaju na način jedinstva unutarnjih i vanjskih misaonih zauzimanja; oni se polazno određuju prema potvrđenim procesima razmišljanja muslimana i prema potvrđenim proizvodima muslimanskih razmišljanja s jednakim uvažavanjem njihovih posebnih i njihovih općih značenja. Stoga je

i Veljačiću, i Smailagiću, i Bučanu, neprihvatljiv odnos prema misli na način jednostranih zapadnih shvatanja ili njima suprotstavljenih jednostranih muslimanskih shvatanja u kojima se islamska misao cijepa i devastira. Zapadna shvatanja ustanovljuju opće historijsko značenje klasičnog islamskog mišljenja, ali mu odriču islamsku posebnost, a muslimanska shvatanja afirmiraju posebnost islamskog mišljenja, ali ga lišavaju opće povijesne izražajnosti.

Prva shvatanja sugeriraju strano porijeklo znanstvene i filozofske racionalnosti u islamu i lišavaju muslimansku misao njezine islamske izvornosti. Priznaju posredničku upletenost muslimanskog mišljenja u zapadno srednjovjekovlje kao prenosioca klasične grčke misaonosti i u skladu sa modernim zapadnim trijumfalizmom i procesima poistovjećivanja svjetske povijesti sa zapadnom poviješću, uvode ga u svjetsku povijest znanosti i filozofije, ali mu odriču islamski smisao u negativnom odnosu prema njegovom religijskom izvoru. Misaono zajedništvo muslimanskih mislilaca u tim shvatanjima se predstavlja kao niz događaja mišljenja na pravcima odstupanja od islama. Misao al-Farabija i al-Gazalija, Ibn Tufejla i Ibn Rušda u njima se pojavljuje kao misao koja pripada svjetskoj misli, ali kojoj je srce izvađeno, koja je iščupana iz svoje islamske posebnosti. Jednostrana muslimanska shvatanja se tome suprotstavljaju tako što klasičnu muslimansku misao čupaju iz svjetskih misaonih konstelacija i zatvaraju u njezinu posebnost i samodovoljnost u odnosu na druge racionalnosti. U njima se misao Ibn Sine i Suhraverdija, Ibn Arabija i Ibn Halduna pojavljuje kao islamska misao, ali se vlasnički prisvaja i u predstavljanju ograničava, lišava vanjskih misaonih korelacija i zadržava u krugu pojedinačnih znanja i partikularnih razumijevanja.

Trotomna „Povijest filozofije“ Alberta Bazale s početaka dvadesetog stoljeća reprezentira vladajuće evropsko shvatanje muslimanske misli u južnoslavenskim kulturnim prostorima u vremenima prije pojave Veljačićeve studije o islamskoj filozofiji. S razlogom se cijeni utjecaj koji je „Povijest filozofije“ pola stoljeća vršila kao „prva cjelokupna povijest filozofije“ u našim jezičkim prostorima; sam autor je u predgovoru trećoj knjizi kazao da se tu radi o „filozofijskom nastojanju svjetskoga značenja“. Filozofija u istočnih naroda, Indijaca, Perzijanaca, Babilonaca, Izraelićana, Kineza i Egipćana, u Bazalinoj „Povijesti filozofije“, koja zaprema hiljadu i sto stranica, uvodno je predstavljena na dvadeset stranica, a „filozofijski rad u Arapa i Židova“ na dvije, dvije i pol stranice, u okviru razmatranja

pitanja kršćanske skolastike. Središnji smisao i značaj predstavljanja „živog filozofijskoga rada“ Arapa pridan je njihovoj zasluzi što „sačuvaše djela Aristotelova, da ih u 12. vijeku predadu skolasticima“, a kao „najznatniji mislioci njihovi“, spomenuti su al-Farabi, Ibn Sina, al-Gazali i Ibn Rušd. Prethodno je istaknuto prvotno islamsko zauzimanje „svakoj nauci protivnog stava“, i kao razlog da se tome ne treba čuditi, naveden je famozni nalog halife Omera da muslimani spale Aleksandrijsku biblioteku, koja je uništena četiri stoljeća prije pojave islama.

Pola stoljeća nakon Bazale Čedomil Veljačić je vladajuće historijsko shvatanje muslimanske misli oslobodio evropskih prostornih okvira i uveo u kulturnopovijesni horizont Istoka i Zapada kao autentični horizont njezina razumijevanja. Bio je prvi u južnoslavenskim kulturnim prostorima, i ne samo južnoslavenskim, koji je na razini sistemske komparativne obrade predstavio muslimansko mišljenje u njegovom središnjem položaju i središnjoj ulozi u „razvijanju i zbliženju istočnog i zapadnog idejnog svijeta“. Predstavljanje je zasnovao u jedinstvu islamske misli i u odnosima koje je islamska misao imala kao nosilac svjetskog dijaloga kultura u srednjem vijeku. Mislioci koji su mislili tu misao u njegovim istančanim poredbenim prikazima predstavljeni su kao kreatori novih teorija i pojmova u povijesti misli, kao prvi akteri vjerodostojnih rasprava sa mišljenjima starih Grka, Indijaca i Perzijanaca, kao intepretatori i prenosioci tih mišljenja u kršćansku Evropu. Zamisli i vizije al-Farabija i Ibn Sine, Suhraverdija i Razija, Tusija i Haladža, Bistamija i Ibn Tufejla, Ibn Arabija i Rumija, povezane su u međusobnim rasvjetljenjima i u odnosima sa zamislima i vizijama Zaratuštre i mislilaca brahmanizma, Platona, Aristotela i Plotina, Kanta, Bergsona i Husserla.

Georg Sarton, pisac glasovitog uvoda u svjetsku povijest znanosti, tvrdio je da je al-Farabi bio najveći filozof, jer je premostio najdublji jaz u grčkoj filozofiji, jaz između filozofija Platona i Aristoteka. U slijeđenju Veljačićeva promišljanja islamske misli kao „spone indo-iranske i evropske filozofije“ teško je izbjeći sartonovski entuzijazam i ne pomisliti da je Ibn Sina najveći filozof, jer je otišao dalje od al-Farabija i od izmirenja Platona i Aristotela; pružio je najvredniji doprinos zbliženju klasične misaonosti Istoka i Zapada u širinama i na visinama njihova zajedništva koje nadmašuje njihove posebnosti.

U vidiku Veljačićeva komparativnog predstavljanja islam

je univerzalna religija koja je nastala i učvrstila se na rubnim područjima indoiranskog i evropskog kulturnog kruga; više je Istok, a muslimanska je misao suštinski i povijesno određena apsolutnim monoteizmom kao principijelni filozofski monizam nasuprot grčkih dualizama i indijskog negativizama i nihilizama. Islamsko gledište o Bogu, koji je, prema Kur›anu, „svjetlost neba i zemlje" i bliži je čovjeku od njegova vlastitog individualnog bivstva, stoji na razmeđu Istoka i Zapada. Muslimanska se misao razvijala u sukobima između azijskog intuicionizma i mediteranskog voluntarizma, kontemplativne iranske misli i grubog arapskog voluntarizma. Doprinijela je znanstvenom razvoju eksperimentalnog i induktivnog metoda i napretku u filozofskom istraživanju čovjeka, uzdizanju njegove sposobnosti da razmišlja i oplemenjivanju njegove duše. Značajan je njezin snažni utjecaj na Tomu Akvinskog i druge velike filozofe kršćanske skolastike, koji je izvršila ulazeći u evropsko srednjovjekovlje u ograničenom i iskrivljenom obliku. Za razvoj moderne evropske kulture važna je naročito njezina odlučna uloga u predrenesansnom formiranju evropskih akademskih elita i u jačanju slobodarskih tendencija na prvim evropskim univerzitetima, Parizu, Oxfordu i drugima, gdje su se, usprkos crkvenima zabranama, čitala djela muslimanskih mislilaca. Zastupanja krute ortodoksije i prijetnje mačem dali su povoda razvitku najljepše i najbogatije misaone poezije u svjetskoj književnosti. Tesavuf, metafizika svjetlosti i kosmopolitizam iranskog porijekla, s jedne strane, i jedinstvo pjevanja i mišljenja, s druge strane, razlozi su uslijed kojih je filozofiju u islamu pogrešno nazivati arapskom i odvajati od poezije i mistike.

U filozofskopovijesnom obzorju Nerkeza Smailagića islam je sinteza monoteističkih tradicija, monističko prevladavanje dualističkih učenja, duhovno stapanje Istoka i Zapada u univerzalnoj perspektivi. Apsolutna transcendencija Boga je ishodište islamske misli, postojano i neprijeporno, usprkos kretanjima, iskustvima i tumačenjima što su se zbivali u klasičnim vremenima islama. Monoteizam islama je monoteizam u kvalitativno novom određenju, jer je dosljedan, strog i nepomirljiv, ali nije isključiv spram ranijih monoteističkih religija na način njihovih isključivosti. Objavljuje obnovu svijeta naspram zakona plemena i religijskih isključivosti, zahtijeva pobožnost i ravnotežu između unutrašnjeg i izvanjskog svijeta, zastupa tolerantan odnos prema univerzalističkim porukama i humanističkim misijama monoteističkih religija i klasičnih mudrosti. Na tim osnovama širila se muslimanska misao u izražavanju duhu

otvorenosti i susretanju sa starijim civilizacijama. Iz međusobnih rasprava muslimanskih mislilaca i njihovih kreativnih sučeljavanja sa judejskim i kršćanskim teološkim učenjima, sa brojnim gnosama, koje su se slobodno razvijale, i posebno, sa misaonim nasljeđem Indije i Grčke, do kojih je došlo u prvim stoljećima islama, proistekli su grandiozni intelektualni pokreti teologije i filozofije, procvat tesavufa i uspon muslimanskih škola istočne mudrosti. Temeljni monoteistički princip islama stekao je u klasičnom dobu nadmoćne misaone forme u brizi za dušu i red u svijetu, u racionaliziranju odnosa vjere i zajednice, u podsticanju tragalaštva i tolerancije, u afirmaciji harmonije u arhitekturi i dijaloških mogućnosti grada kao glavnog proizvoda islamske civilizacije. U muslimanskom stilu mišljenja odrazio se i izrazio stil života sa svojim integrativnim vjerskim univerzalizmom koji je nadmašivao specifične realitete različitih zemalja, ne poništavajući njihovu narodno-društvenu i idejno-kulturnu izvornost i samobitnost. Intelektualizam grčkog oblika je imao goleme uspjehe, ali duhovnoj orijentaciji nije osigurao stvaralački iskorak, za razliku od tesavufa kao specifičnog oblika racionalnosti koji je sa kulturom srca, intuitivnom spoznajom i kontemplativnim samoodgojem donio novo oslobađanje ili proširenje religioznih obzora.

U historijskofilozofskim rasvjetljenjima i predočavanjima Daniela Bučana islam je više Zapad, ili bolje rečeno, Sredozemlje, a islamska je misao mediteranska sinteza racionalne misli i monoteističke objave, prethodnica srednjovjekovne zapadne kršćanske sinteze. Kao islamska misao, određena je kur›anskom objavom i medijem arapskog jezika, kao mediteranska misao, obilježena je karakterističnim svojstvima sredozemnih kultura i njihova uzdizanja u stalnoj međusobnoj komunikaciji: otvorenošću, znatiželjom i racionalnim rasuđivanjem. Nastala je i razvijala se kao izraz velike i razvijene civilizacije, u kretanju koje je bilo jedna od povijesnih matica sveopćeg znanstva čovječanstva. Nosilo ju je uvjerenje o postojanju jedinstvene mudrosti i jedinstvene istine, a jezgru vlastitog identiteta čuvala je u strukturi arapskog jezika i u specifičnoj strukturi mišljenja koju reprezentira arabeska. Njezino opadanje u znaku je paradoksalnog ishoda velikog spora oko pitanja slobode volje i nužnosti uma: spor je riješen teorijskom pobjedom slobodne volje i njezinim povijesnim porazom. Muslimanski mislioci preuzeli su grčku misaonu baštinu i svojim razradama zajamčili univerzalnost grčke filozofije, a svojim prijevodima, komentarima i izvornim djelima omogućili srednjovjekovnu evropsku filozofiju u njezinu najpotpunijem obliku.

Svijet latinskog kršćanstva je u arapskoj filozofijskoj baštini raspoznao univerzalnost filozofije. Arapi su bili ti koji su filozofiju definitivno i u cjelini uključili u religijskom objavom definiran kontekst; učinivši to u kontekstu islama, oni su pokazali da je to moguće i u kontekstu kršćanstva. Ulazak filozofije u arapski jezik i islamski kulturni milje važno je poglavlje u povijesti filozofije u cjelini; bio je to pokret prevođenja i proces prijenosa misaonih tvorbi civilizacijskog značaja, jer se po prvi puta u povijesti pokazalo da su znanstvena i filozofijska misao međunarodne, da nisu ograničene na određeni jezik ili kulturu. Izvorni muslimanski pokret je stekao razvojni stupanj općeg značenja i primjene i poslužio je kao obrazac u grčkom Bizantu i na latinskom Zapadu.

Svojim uvidima u misaonost islama, kao i nalazima Čedomila Veljačića i Nerkeza Smailagića, Daniel Bučan je pružio, i još pruža, ovjeru najvišeg ranga vjerodostojnosti i kulturnog značenja: prijevodima kapitalnih djela islamske filozofije u izdanjima koja sadrže historijskofilozofske komentare, rječnike pojmova i naziva, bibliografije. Zbirka njegovih filozofskih prijevoda sa arapskog je neusporediva u brojnosti i važnosti tekstova koje sadrži. U našim jezičnim prostorima, u oblasti prevođenja zahtjevnih tekstova sa arapskog jezika, nemamo niti jednog postignuća sličnih razmjera i važnosti. I ne samo u našim prostorima. U dominantnim jezicima evropske kulture i tradicije prevođenja sa arapskog, najglasovitiji prevodioci su u pravilu stekli priznanja prevođenjem jednog reprezentativnog filozofskog djela i nekih manje važnih spisa. Nije poznato da je neki od njih preveo i objavio više kapitalnih djela. Prva knjiga u Bučanovoj zbirci prijevoda, izbor iz slavne Ibn Haldunove "Mukaddime", objavljena je 1976. Slijedili su prijevodi dva djela al-Farabija, „Knjige o slovima" i „Uzorite države"; tri knjige Ibn Sine, „Knjige naputaka i opasaka", dvotomne „Metafizike" i „Knjige o duši", dijelova monumentalnog djela „Šifa"; dva djela al-Gazalija, „Nesuvislosti filozofa" i „Knjige o ljubavi"; dva djela Ibn Rušda, „Nesuvislosti nesuvislosti" i „Odlučne rasprave"; dvotomnog „Vodiča za one što dvoje", Mosesa Majmonida; djela Ibn Badže sa glasovitim „Vladanjem osamljenika" i dva manja filozofska spisa; djela Mula Sadra Širazija: „Knjige osvještenja" i „Eliksire gnostika", te zamašnog izbora iz grandiozne „Uzvišene mudrosti u četiri duhovna putovanja".

Na kraju ovog sažetog razmatranja doprinosa Čedomila Veljačića, Nerkeza Smailagića i Daniela Bučana misaonim vidicima

islama potrebno je kazati riječ dvije o tome zašto je ono poduzeto. Za predstavljanje u okvirima općenitosti islamska je misaonost odviše raznolika i razgranata, to je racionalnost živog religijskog izvora i neprekidnih tokova u unutarnjim i vanjskim komuniciranjima. S druge strane, Čedomil Veljačić, Nerkez Smailagić i Daniel Bučan su znanstvenici i mislioci čija djela imaju previše značenja, u samima sebi i u široj kulturnoj izražajnosti, za uvođenje u jedan okvir. Razmatranje je poduzeto, jer se u njihovim promišljanjima procesa i proizvoda klasičnog muslimanskog mišljenja pokazuje misaono sudioništvo prvog reda, sudioništvo koje dopušta povezane karakterizacije i za koje bi Nietzsche kazao da je sudioništvo iz duboka. Veljačić je uvjerljiv u misaonom povezivanju sa Suhraverdijem, i u povezivanju Suhraverdija sa Zaratuštrom na duhovnom Istoku, i sa Aristotelom na Zapadu; Smailagić je pouzdan u mišljenju opreka i suglasja između vjerskih planova Kur›ana, putova kretanja muslimanskih društava i stvaralačkih unutarnjih napetosti muslimanskih mislilaca klasičnog doba; Bučan je vjerodostojan u realiziranju grandioznog programa prevođenja i interpretiranja arapskih filozofskih djela koji je započeo sa prvim postsrednjovjekovnim misliocem povijesti, sa Ibn Haldunom, i doveo ga, zasada, do posljednjeg iz reda najvećih graditelja teozofskog stapanja filozofije i teologije u svjetskoj misli, do Mula Sadra Širazija. Također, jednako je važno kazati kao opravdanje ovog ograničenog razmatranja, to što se njihova sistemska promišljanja ne kreću u istim područjima promišljanja islamskih misaonih formi i akata, ali dovode do podudarnog, jedinstvenog nalaza o izvoru i povijesnom toku muslimanskog mišljenja. Kretanje vjerske inspiracije i intelektualne inovacije i komunikacije u klasičnim vremenima islama je svjetski pokret sinteze. To je kod Čedomila Veljačića spajanje idejnih svjetova Istoka i Zapada, kod Nerkeza Smailagića sinteza monoteističkih tradicija, kod Daniela Bučana, mediteranska sinteza racionalne misli i monoteističke objave.

Literatura:

Bučan, Daniel, *Kako je filozofija govorila arapski,* Zagreb 2009.
Bučan, Daniel, *Poimanje arabizma,* Zagreb 1980.
Bučan, Daniel, *Vrijeme islama,* Zagreb 1991.
Smailagić, Nerkez, *Klasična kultura islama I i II,* Zagreb 1973. i 1976.
Smailagić, Nerkez, *Leksikon islama,* Sarajevo 1990.
Smailagić, Nerkez, *Uvod u Kur'an,* Zagreb 1975.
Veljačić, Čedomil, *Filozofija istočnih naroda II,* Zagreb 1958.